

Bañcerowski Janusz: A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 86. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008. 355 lap

A világ nyelvi képe tanulmánygyűjtemény, a szerző több, 2000 és 2008 között megjelent, különálló tanulmányának összefűzése önálló kötetté (az eredeti megjelenések helyét a kötet végén közlik, 354–5). A kötet – mind tematikájában, mind felépítésében – szorosan kapcsolódik a 2000-ben megjelent *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című munkához,¹ szinte a folytatásának tekinthető.

1. A kötet szerkezete, felépítése

A világ nyelvi képe három nagy tartalmi-tematikus egységből áll: 1. A nyelv mint a nyelvtudomány tárgya és szerepe a világ nyelvi képének megalkotásában; 2. A világkép a nyelvben; 3. Metainformáció (metaszövegbeli) operátorok. A tanulmánygyűjtemény szerkezete katedrálisszerű: az első

¹ Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Szerk.: Nyomárkay István. Budapest, ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.

nagy egység 13 tanulmánya elsődlegesen az elméleti alapvetést célozza; a második, 14 alfejezetből álló rész a megelőzően bemutatott tudományos paradigmán alapuló gyakorlati elemzéseket, vizsgálatokat tartalmazza; a harmadik, 13 tanulmány hosszúságú egység kulcsszavai pedig az *információ* és a *metainformáció*.

2. A kötet tartalma: tudományos alapvetés és részletes elemzések

Az első szerkezeti egységben nagyon alapos bevezetést kapunk Bańcerowski Janusz tudományos alapelveiről. A szerző rávilágít a hagyományos, a generatív, illetve az általa is művelt kognitív szemantika különbségeire. A hagyományos szemantika a szemantikai jegyek objektív leírására törekedett (sikertelenül), a generatív szemantika szabályokat követő (és alkotó), az ideális nyelvet leíró módszere szintén nem vezetett eredményre; ezek ellentételezéseként jött létre a többek között a Fillmore, Langacker, Lakoff nevéhez köthető kognitív szemantika. A kognitív irányzat(ok) szerint a nyelvi jelek nem az objektív valóságon alapulnak, hanem az emberi tapasztalaton. A valóság folyamatos, így nyelvi leképezése sem lehet más. Márpedig a világ jelenségeinek nyelvi kategorizálása is az emberi tapasztalaton alapszik, a szubjektív határok tehát elmosódnak. A nyelvi kategorizálás – a kognitív szemantika vallói szerint – elsődlegesen a prototípus- és sztereotípiá-elmélettel lehetséges (7–13).

Arra a kérdésre, hogy ez az elgondolás megváltoztatja-e az idegennyelv-oktatás elméleti és módszertani alapjait, a könyv csupán részleges választ ad; ám azt megtudjuk, hogy az anyanyelv-elsajátítás folyamatában is a kommunikációs fragmentumok játszanak lényeges szerepet, hiszen a „beszéd folyamatában nem a külön-külön hangokat vagy a morféákat érzékeljük, hanem a megfelelő kommunikációs szituációkba beépített, nagyobb nyelvi fragmentumokat” (34).

A hagyományos nyelvtan felépítése szerint a nyelv alkotóelemek (elsődlegesen szavak) és szabályok összessége – ezt írja felül a kognitív elképzelés azzal, hogy a nyelv oszthatatlan (88), kontinuumszerű, így nem választható szét egymástól a grammatika és a szemantika. A korábbi nyelvészeti irányzatok nyelvi alapegységeivel (hangok-fonémák, morféák, szavak, mondatok) szemben Bańcerowski a kommunikációs fragmentum mint nyelvi alapegység meghonosítására törekszik. A kontinuumszerű nyelvben a határok labilisak (37), ám felfedezhetők benne bizonyos „lineáris szekvenciák”, vagyis az információs és metainformációs fragmentumokból összetevődő kommunikációs fragmentumok (36). Ezek „a nyelvhasználat folyamatában közvetlenül megismert oszthatatlan egységek [...], a nyelvi valóságnak egységes egészet alkotó elsődleges szegmentumai” (36). Az elv és a kötetben olvasható levezetés világos, ám az elnevezés – a *fragmentum* szó esetleges negatív konnotációja miatt – nem feltétlenül a legszerencsésebb. A kommunikációs fragmentumok elméletét Bańcerowski a negyedik tanulmányban (*A kommunikációs fragmentumok mint a nyelvhasználat alapvető egységei*, 45–58) részletesen kifejti.

A kognitív nyelvészet fontos feltevése szerint a nyelv nem kész rendszer, hanem folyamatos tevékenység (28), ezért állandó változásban, mozgásban van (27). Éppen ezért a szabálytalanság, az irregularitás nem másodlagos, elhanyagolható jelenség, amely nem fér bele a szabályok által leírható nyelvbe, hanem a nyelv természetének sajátos törvénye.

Az első fejezetben további, szorosabban összetartozó alegységet alkot az ötödik, hatodik és hetedik tanulmány (*A nyelvtudomány tárgyaról és metodológiai státuszáról*, 56–8; *A nyelvtudomány paradigmái*, 59–84; *A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében*, 85–93). A kötet alapvető jellegét mutatja, hogy ez a három tanulmány nagy vonalakban, ám filológiai alaposággal tekintti át a nyelvészet eddigi történetét, legfontosabb irányzatait és ezek alapfogalmait, sőt tisztázza a tudományosság kritériumait és a tudományos paradigmák jellegzetességeit is.

Az első fejezet utolsó hat tanulmánya ismét kifejezetten a kognitív nyelvészettel és annak alapfogalmaival foglalkozik: az ábrázolással (100–12), a profilírozással (113–21), valamint a kate-

gorizációval (122–30). A kognitív kutatás tárgyaként kevésbé kiemelt terület, ám bekerült a kötetbe a nem verbális kommunikáció kognitív szempontú elemzése is (131–8). A tanulmánygyűjtemény felhasználóbarát: segíti a további tájékozódást is, hiszen a szerző a legfontosabb kifejezések (például: *perspektíva, nézőpont, figura, háttér, fogalmi és képi metafora*) mellett ezek angol megfelelőjét is megadja.

Nagyon tudatos kötetelrendezésre vall, hogy az első, elméleti fejezet utolsó tanulmánya (*A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei*) összegez, és egyben újdonságot is nyújt, lezárja az első kötetrészt, és bevezeti az ezután következő esettanulmányokat is. Az eddig inkább jelentéselemeiből összeálló fogalomra, a világ nyelvi képére is itt kapunk definíciót: a világ nyelvi képe tehát „azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló elveket vallanak; [...] a világ nyelvi képe] a valóságról szóló tudásfajta [...], amely egyidejűleg a tudás hordozóját is feltételezi” (139). A második valóság az első, objektív, fizikális valóság meta képe, amelyet az ember alkot meg saját világnézete szerint, és amely a világ nyelvi, tudományos és kultúrképét is magában foglalja (140). A világ nyelvi képe Bańcerowski szerint a következőkben manifesztálódhat: grammatikai struktúrák, szókészlet és frazeológia, szintaxis és a szöveg struktúrái, szemantika, etimológia, stilisztika, onomasztika és a nyelvi etikett (144).

A második nagy témakör elsősorban sok-sok példán és empirikus kutatásokon alapuló esettanulmányokat fog át. A vizsgálat alapja a már a kötet bevezetőjében ismertetett, lakoffi kognitív metaforaelmélet (többek között: 110). Bańcerowski – sok frazeologizmusos példával kísért – vizsgálata szerint a kommunikáció nyelvi képe a természetes nyelvben rendszerint a „TÁRGYAK ÁTADÁSA”² (160) vagy „LABDAJÁTÉK” (162) metaforával, a nyelvi kifejezés pedig a „TARTÁLY TARTALMA” (161) metonímiával konceptualizálódik (159–64). A továbbiakban nagy korpuszsal és/vagy kérdőíves felmérésekkel alátámasztott vizsgálatokat olvashatunk a pozitív (165–72) és a félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációjáról (173–80); az anya (181–9), az apa/anya (190–201), a család (202–12), a fej (213–28), a kéz (229–36), a föld (237–45), a haza (246–54) nyelvi képéről. A kontrasztív szempont (is) érvényesül *A halál mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben* című tanulmányban (254–60), a magyar és a lengyel közmondásokat és frazeológiai kapcsolatokat a nemzeti sztereotípiák felől megközelítő írásban (261–73), sőt különösen *A lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdéseire* című fejezetben (274–81).

A harmadik egység 13 tanulmánya a metainformációs operátorokkal foglalkozik – Bańcerowski Janusz a nyelv metainformációs elemeinek első magyarországi kutatója.³ A nyelvről van implicit és explicit tudásunk (59). A metanyelvi aktivitás olyan emberi képesség, amely „a nyelv és a beszéd tudatos vagy nem tudatos kontrolljával függ össze” (285) – ily módon a nyelv maga is „a megfigyelés tárgyává válik” (uo.). A metainformációs operátorok a nyelvhasználatban különböző funkciókat látnak el, például (a nyelv fatikus funkciójának megfelelően) szabályozzák a kommunikáció folyamatát, valamint nyelvi, pragmatikai, nyelven kívüli információt is hordoznak. Ki kell emelni, hogy a metaoperátorok a szövegnek nem redundáns, hanem integráns elemei. Részletes elemzést kapunk a kötőszókról mint metaszóvegbeli operátorokról (289–96), a *mond* komponens tartalmazó metaoperátoroktól (297–303), a szóvegkezdő metainformációs mondatokról (304–10), az *aha, igen, mi*, valamint a replika végét jelző (expresszív) metaszóvegbeli operátoroktól (311–4), a különféle metainformációs igékről (315–8, 319–20, 325–8, 334–5, 336), valamint a metainformációs struktúrák jelentésmódosító szerepéről (321–4). A metastruktúrák nem kizárólag a frazeologizmusokhoz kötődnek, egész szövegek létrejöhetnek metaszinten. Például e szöveg műfajának, a recen-

² A verzállal szedés a kognitív nyelvészetben szokásos jelölés a fogalmi metaforák jelzésére.

³ Lásd: Lévai Béla (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

zióknak mint a metaszöveg egy fajtájának, mint metainformációs közlésnek a jellemzése is helyet kapott a kötetben (329–33). A kötet tartalmi részét egy információelméleti-logikai összegző tanulmány zárja (*Néhány megjegyzés az információ fogalmáról és terjedelméről*, 337–49).

3. Összegzés

Kiemelendő, hogy a szerző a legfrissebb angol, német, orosz, lengyel és magyar nyelvű szakirodalomra is hivatkozik. Minden egyes tanulmány végén részletes irodalomjegyzéket találunk, és a kötetzáró névmutató is hasznos.

A tanulmánykötet jellegéből is adódik a rekurzív technika (az ismétlések, visszaulások, visszatérő gondolatmenetek) – ám a szerző gondos szerkesztőmunkáját dicséri, hogy az ismétlések sohasem szó szerintiek, a példák is mások, újak (például: számítógépes hasonlat [18 és 90], a *kognitív* szó eredete [88 és 94]).

A kötet tartalmának elrendezése tudatos és végiggondolt szerkesztőmunkára vall, megvalósítja az elmélet és a gyakorlat egységét. Az elméleti rész egyrészt alapos összefoglalás, másrészt továbbgondolásra, utánajárásra buzdít. A második és harmadik tematikus egység – összhangban az első részben bemutatott elméleti kutatásokkal – mintát ad azok gyakorlati megvalósítására.

Veszelszki Ágnes
ELTE BTK
Mai Magyar Nyelvi Tanszék